

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ OLASZORSZÁGI BELSŐ VÁNDORLÁS 1975—1989 KÖZÖTTI ALAKULÁSA

VIDÉKI IMRE

Bevezetés

Olaszország belső vándormozgalmáról legtöbbünknek valószínűleg az Északnyugat-Itália nagyvárosaiban (Milánó, Torino stb.) munkát kereső déliek tömege jut eszünkbe. Nos, ez a hosszú évtizedekig jellemző helyzet az 1970-es évek derekától meglehetősen változásokon ment keresztül. Dolgozatunkban, melyben tartományi szintre végeztünk adatgyűjtést és számításokat, e változások néhány jellegzetességét, különösképpen a területi fejlődés által motiváltakat igyekszünk bemutatni.

Figyelmünket főleg olyan kérdések megválaszolására fordítjuk, mint például az érett iparú északnyugaton végbement gazdasági folyamatok, egyes válságban lévő ágazatok, az ún. "harmadik Itália" gazdasági-társadalmi kiemelkedése, valamint a Délvidék elmaradottságának mérséklésére tett intézkedések mennyire befolyásolták a belső vándorlás alakulását. Vizsgálataink az egyes tartományok, illetve az egyes körzetek közötti belső vándorlásra terjednek ki, a tartományon belüli helyváltoztatással nem foglalkozunk.

Az egyes körzetek¹ belső vándorlásának sajátosságai

Az Appennini-félszigeten a II. világháború utáni három, három és fél évtizedben a belső vándorlást tekintve négy jellegzetes irányt különböztetnek meg (Tichy F. 1985, 384.):

- a) az elmaradott, elsősorban mezőgazdasági térségként számon tartott délről a fejlett, iparosodott északra való vándorlást,
- b) a keletről nyugatra történő, az Adriai-tenger mellékéről a Tirrén-tenger északi partvidékére, a Pó-alföld nyugati medencéjébe áramlást,
- c) a hegyvidéki területekről az alacsonyabban fekvő térszínekre és a tengerparti sávba való áttelepülést,
- d) a falvakból a városokba történő vándorlást.

Az itáliai belső vándorlás mértéke a vizsgált időszakban a megelőző évtizedekhez képest mérséklődött. 1970-ben a népesség 1,1%-a, húsz év múlva csak 0,5%-a költözött másik tartományba (OECD E.O. 1990, 85.). Az általunk áttekintett 15 év alatt folyamatosan csökkent a vándormozgalomban résztvevők száma: az 1985—1989-es szakaszban az 1975—1979 közöttinek a negyötödére. Változás következett be a vándorlás legfontosabb célterületeiben: az egykor nagy népességbefogadó tartományok vonzása már nem volt olyan számottevő, mint korábban.

Az alábbiakban az 1975—1989 közötti időszak belső vándorlási folyamatait tekintjük át. Egyes, a belső vándorlás folyamatait jól reprezentáló tartományokat, illetve körzeteket részletesen is elemzünk.

¹ A tanulmányban az egyes körzetekhez, vagy régiókhoz az alábbi tartományokat soroljuk:

Északnyugat-Olaszország: Valle d' Aosta, Piemonte, Lombardia, Liguria,

Északkelet-Olaszország: Trentino-Alto-Adige, Veneto, Friuli-Venezia-Giulia, Emília-Romagna,

Közép-Olaszország: Toscana, Marche, Umbria, Lazio,

Dél-Olaszország=Délvidék=Mezzogiorno: Abruzzo, Molise, Campania, Puglia, Basilicata Calabria, Szicília, Szardínia.

Északnyugat-Olaszország a belső vándorlás egyenlegét tekintve nyereséges, még ha ez a korábbi évtizedekhez képest csökkenő mértékű is. Tény, hogy az 1975–1989 közötti 75,5 ezer fős aktívum a négy körzetet tekintve csak a harmadik helyre sorolja. (Az egyes körzetek más körzetekkel szembeni belső vándorlási mérlegét az 1. táblázatban mutatjuk be.) Csupán a Délvidékről érkező bevándorlási többlet ellensúlyozza az északkeleti és a közép-olasz régióval szembeni 79 ezer, illetve 57 ezer fős veszteséget.

1. tábla Az olasz körzetek egymás közötti vándorlási mérlege, 1975–1989 (fő)

Körzet	Északkelet-Itália	Közép-Itália	Dél-Itália	Egyenleg
Északnyugat-Itália	–78 915	–57 370	211 848	75 563

Körzet	Északnyugat-Itália	Közép-Itália	Dél-Itália	Egyenleg
Északkelet-Itália	78 915	6 118	140 039	225 072

Körzet	Északnyugat-Itália	Északkelet-Itália	Dél-Itália	Egyenleg
Közép-Itália	57 370	–6 118	215 617	266 869

Körzet	Északnyugat-Itália	Északkelet-Itália	Közép-Itália	Egyenleg
Dél-Itália	–211 848	–140 039	–215 617	–567 504

Forrás: Annuario Statistico Italiano kötetei alapján saját számítások.

Figyelemre méltó Piemonte és Lombardia néhány északkeleti tartománnyal zárt belső vándorlási mérlege, amely — a korábbi időszakoktól eltérően — negatív. Ebből a körzetből Piemontét elemezzük részletesebben. (A tartományok egymás közötti — 10 ezer főt meghaladó — vándorlási egyenlegét az 1. ábra szemlélteti.)

A régebben a legjelentősebb befogadó tartományok egyike a tizenöt éves szakasz mérlegét tekintve 25 ezer fős passzívumot mutat. Három öt-öt éves periódusra bontással jól érzékelhető, hogy az első időszak 8 ezer főnyi odavándorlási többletét a második periódus 34 ezres elvándorlási hiánya alaposan lerontja. A harmadik szakasz — gyakorlatilag egyensúlyi — helyzete nem befolyásolja lényegesen a másfél évtized összképét. Ezek alapján megállapítható, hogy az 1980-as évtized első felében következett be változás. A tartománynak a belső vándorlásban való pozícióromlását érzékelteti, hogy mindössze öt déli tartománnyal szemben nyereséges a belső migrációs mérlege.

Az 1980–1984 közötti öt esztendő tehát rányomja bélyegét a tartomány vándorlási mérlegére. Csak néhány déli tartomány mutat Piemonténél rosszabb "bizonyítványt". Ebben az időszakban egyre inkább megerősödött a viszonylag egyoldalú ipari szerkezetű, ráadásul jelentős környezeti ártalmakkal terhelt régióban a dezurbanizációs folyamat (elsősorban Torinóban). Ennek egyik — ugyan nem perdöntő — jele a nagyváros hosszabb ideje tartó népességvesztése. Az 1981-es népszámláláskor lakossága 64 ezer fővel volt kevesebb, mint 1971-ben, de még jó 100 ezer fővel túllépte az 1 milliós határt. 1990 végén viszont már nem érte el azt.

Fentebb az egyoldalú ipari szerkezetet okoltuk a bevándorlási mérlegben bekövetkezett változásokért. Tudjuk, hogy Piemonte iparában a legkiemelkedőbb járműgyártás mellett fejlett a textilipar és a vegyészet is. Az autóipart a területi munkamegosztásban betöltött szerepe miatt érdemes tüzetesebben megvizsgálni. Jól ismert, hogy itt található a FIAT, a legnagyobb olasz magánvállalat, amely kis túlzással az itáliai autóipart jelenti. 1975-ben csak Torinóban — elsősorban Mirafioriban — 60 ezer ember dolgozott (motor-, sebességváltó- és gépkocsigyártás). Ám a városban a FIAT-hoz kötődő alkatrészkészítés még számos vállalatot éltet: így a 19 ezer főt foglalkoztató Rivalta-t (lengéscsillapítók készítése, összeszerelés), a kiegészítő berendezéseket

előállító és összeszerelést végző Lingotto-t (10 ezer fő). A város tözsomszédságában található a Vilar Perosa gépgyár, ahol a tengelykapcsolókat készítik. Ezekben a gyárakban a FIAT üzemekkel együtt 90 ezer fő dolgozott.

Jelmagyarázat:

 A nyíl talpa a kibocsátó tartományban van elhelyezve, hegye a befogadó tartomány felé mutat

Forrás: Annuario Statistico Italiano kötetek alapján saját számítások.

1. ábra A 10 000 főt meghaladó belső vándorlási egyenlegek 1975–1989 között

Az óriásvállalatot szolgálja ki a város környékén lévő jelentős méretű kohászat (speciális ötvöztött acélok, rúd- és szalagacélok, lemezek, hengerelt áruk stb.), a gépgyártás (diesel-motor és alkatrészei, gázturbinák, nukleáris energetikai berendezések — utóbbi kettő jelzi, hogy a FIAT a gépkocsigyártáson kívül bővítette termelő-tevékenységét —, elektronikus részegységek stb.), továbbá a vegyipar (gumiabroncs, tömítések, műanyagok stb.). A felsorolt ágazatokban az Agnelli-birodalom háttérparaként újabb 45 ezer fő állt alkalmazásban. Ez összességében 135 ezer fő (*Bagnasco, A. 1977, 222.*), több, mint Győr lélekszáma.

A FIAT-nak termelő üzemek túlzott függősége (az alapanyag-ellátás területén, igazodás az óriáscég termelési ritmusához) oda vezetett, hogy a gépkocsigyártás hanyatló szakaszaiban — mint például az 1970-es évek végén — jelentős létszámcsökkenést kellett végrehajtani. Ráadásul a Torinóban megvalósított automatizáció, illetve robotizáció egyre szakképzettebb, ugyanakkor egyre kevesebb munkáskezet igényelt. Lényeges azt is megemlíteni, hogy az 1970-es évek elején a FIAT kimozdult fellegvárából: óriási beruházásokat hajtottak végre délen, amelyek a következő évtized legelején már teljes kapacitással dolgoztak. Természetesen nem lehet egyetlen iparág — vagy az annak háttéréül szolgáló ágazatok — visszaesésével magyarázni a tartomány vonzó erejének csökkenését, de a leglényegesebb ok mindenképpen ez.

Ezek után térjünk vissza a régióhoz, és tekintsük át, hova tartanak az elvándorlók, és honnan érkeznek a betelepülők zöme. Az odavándorlásban tovább él a hagyomány: döntően délről jönnek, mindenekelőtt Szicíliából, majd Lombardiából, Calabriából, Campaniából, Pugliából. Az elvándorlás céltartományaként is Szicília áll az első helyen, megelőzve Lombardiát, Pugliát, Liguriát, Calabriát, Campaniát. A Mezzogiornóba leginkább az egykor onnan betelepülők fiai, unokái költöznek, akik közül a jól képzett szakembereknek a szakmai előmenetele is jobban biztosított délen.

Északkelet- és Közép-Olaszország

Az Északkeleti körzetbe valamennyi térségből többen települtek át, mint ahányan elköltöztek. A 225 ezer főnyi nyereséget mutató körzetbe a betelepülők kétharmada a Mezzogiorno tartományaiból érkezik, a közép-itáliai körzettel szemben viszont csak kismértékű (6 ezer fő) a többlet. Közép-Olaszország regisztrálhatja a legnagyobb vándorlási nyereséget (267 ezer fő), amelynek 80%-ban a déli országrész a forrása.

A belső vándormozgalmat tekintve Északkelet- és Közép-Itália nyolc tartománya közül hét nyereséges. Közöttük olyan régiók is találhatók, ahonnan néhány évtizede még az elvándorlás számottevő volt. Vajon mi az itteni nagymértékű aktívum magyarázata?

"Az ipari háromszöghöz" képest perifériának minősülő közép-olasz és észak-adriai térség az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején indult gyors fejlődésnek, a gazdasági szerkezet átalakításának sajátos modelljét valósítva meg. A legdinamikusabb növekedés az ipari körzetekben ment végbe, néhány jellegzetességet mutatva. Figyelemre méltó, hogy különösen a kis- és közepes méretű vállalatok térhódítása volt szembetűnő, mindenekelőtt a feldolgozóipar hagyományos ágazataiban. Ezekben a munkaintenzív ágazatokban (mint a textil-, a ruházati, a cipő-, a bőr-, a bútor-, a kerámiaipar, továbbá néhány élelmiszer- és gépgyártási szakág) rendkívül nagyfokú, a termelést a lehető legapróbb fázisokra lebontó specializáció valósult meg (*Hamar J. 1991, 42.*). A gazdasági növekedés nem előre eltervezett pályán ment végbe, nem felülről irányították, hanem spontán folyamatok eredménye volt. A fellendülés nem csupán egy-két okkal magyarázható, sokkal inkább több tényező egymásra hatásával.

Elsőként a nagy múltú — esetenként több évszázados hagyománnyal rendelkező — ipari és ehhez kapcsolódó kereskedelmi, pénzügyi tevékenységet említhetjük. Példaként Prato — a XII. században már neves — gyapjúszövőését hozzuk fel. A város a következő évszázadokban gyapjú-

készítése és kereskedelme révén nemzetközi mércével mérve is a legaktívabb piacok közé tartozott.

Az 1960-as évek második felének gazdasági visszaesése, a dolgozók tüntetéseiben, munkabeszüntetésekben megnyilvánuló elégedetlensége oda vezetett, hogy az országban — különösen északnyugaton — nagy befolyású szakszervezetek jelentős béremelést és különböző munkavállalási jogokat harcoltak ki a nagyüzemekben. Ez meglehetősen erőteljes dekoncentrációs folyamatot indított el. (Ennek hatását csak fokozta az 1973-as olajsokkot követő válság, amikor is nyilvánvalóvá vált a nagyüzemek rugalmatlansága, megkésett válasza az újfajta kihívásokra.) Az északnyugati vállalatok ugyanis számos, az állam más részén található kis- és közepes méretű üzemet vásároltak meg, hogy kihasználják az alacsonyabb munkabérből adódó előnyöket. A 16 főnél kevesebb alkalmazottal dolgozó üzemekben nem kellett szakszervezetet alapítani (*Szakács I.* 1983, 97.). Nagyjából ezzel egyidőben erősödtek meg a szóban forgó térség kis- és közepes vállalkozásai.

A rövid idő alatti, sikeres alkalmazkodás nem kis részben a kedvező történelmi örökséggel is magyarázható. Serkentő hatással volt a társadalmi-gazdasági életre az a körülmény, hogy ezek a területek — noha agrártérségek voltak — hosszabb ideje városias arculattal, urbánus életfeltételekkel rendelkeztek. Különösen fejlett volt a kis- és középvárosok hálózata.

Újabban a történelmi örökség kiemelkedő fontosságú részeként értékelik a mezőgazdasági termelés sajátos formájának zavartalan meglétét: a kisüzemek és a mezzadria (feles bérleti rendszer) elterjedését (*Simonyi Á.* 1989, 7.). A felesbérleti rendszerben a családok, illetve a családtagok egymásra utalt gazdálkodást folytattak, az agrártermelés mellett egyszerűbb termelőeszközöket, fogyasztási javakat is előállítottak és kereskedtek azokkal. A lényegében kézműipari tevékenység folytatása lehetővé tette ipari tapasztalatok megszerzését is. Annak ellenére, hogy a mezzadria sehol sem volt uralkodó, a társadalmi-gazdasági örökség elemeként széles körben hatott.

A mezőgazdaság termelékenységének rohamos növekedésével a felesbérleti rendszer természetesen nem tudta felvenni a versenyt, de ahhoz mindenképpen hozzájárult, hogy az évszázadok alatt felhalmozott pénzügyi, kereskedelmi, munkaszervezési ismeretek birtokában — kevés tőkével — nagyobb megrázkódtatás nélkül váltak az ebben a közegeben élők ipari vállalkozókká. Az ipari övezetek kialakulásában egyaránt szerepet játszottak a régóta működő egységek, az adókedvezménnyel támogatott kisvállalkozások, valamint létrejöttüket sokszor elősegítette egy-egy nagyvállalatnak, vagy később azzá fejlődött kisebb üzemnek az idetelepülése (*Barta Gy.* 1989, 142.).

Az ipari körzetekben a technológiai folyamat egyes szakaszaiban felhasználásra kerülő, részegységeket előállító, egymással együttműködő üzemek sokaságáról van szó, amelyek egy-egy (kis)városban vagy annak közvetlen szomszédságában jönnek létre. Többnyire önálló, a nagyvállalatoktól független, rendkívül alkalmazkodóképes vállalkozások ezek, amelyeket a piac megszerzésében, megtartásában és bővítésében a kooperálás vezérel. Itáliában 61 ilyen körzetet tartanak számon, főleg a középső és az északkeleti régióban (Marchében 15, Venetóban 14, Emília-Romagnában 9, Toscanában 8, Friuli-Venezia-Giuliában 1), ezen a térségen kívül pedig Lombardia déli sávjában 11, Piemontében 2, végül Abruzzóban 1 található. Közismert Toscanában a már említett pratói textilövezet, Emília-Romagnában a carpi-coreggioi ruházati, a bolognai, a modenai, a reggio-emíliai gépipari körzet (*Bagnasco, A.* 1977, 169.). Jól jellemzi egy-egy övezet kiterjedését és fontosságát Carpi-Coreggio és környéke. Itt körülbelül 100 ezer lakos él, közülük a kötőszövő- és a konfekcióiparban a statisztikai nyilvántartás szerint 11 ezer fő dolgozik. Az otthon (sokszor féllegálisan vagy feketén) dolgozókkal együtt ez a szám akár háromszor ekkora is lehet.

Meg kell említenünk a térség szinte egyedülálló kulturális, oktatási hagyományait. Elég csak a középkorban alapított egyetemekre (Bologna, Padova) gondolnunk. Minden bizonnyal ez

az örökség is főszerepet játszik a megélénkülő gazdaságban. Északkelet- és Közép-Olaszországra (Trentino-Alto-Adige és Lazio kivételével) többé-kevésbé jellemző ez a vázlatos kép.

Dél-Olaszország

Dél-Olaszországot tekintve alaposabban vesszük szemügyre Abruzzót és Basilicatát, továbbá az egész körzetet. **Abruzzo** az egyetlen délen fekvő, odavándorlási többlettel rendelkező tartomány. A nyereség nem annyira nagysága miatt említésre méltó, mint inkább azért, mert a közép-italiai régióhoz való felzárkózást engedi sejtetni. A vizsgált másfél évtizedet ismét három egyenlő időszakaszra bontva láthatjuk, hogy az első időszak csekély vándorlási veszteségét a két következő periódus 6-6 ezer főt meghaladó odavándorlási nyeresége jelentősen meghaladta. A legtöbben Lazióból települtek át (28%), az utána következő Lombardiából (12%) és Marchéből (8%) jóval kevesebben. Az elvándorlás céltartományainak sorrendje ezzel megegyező.

Abruzzo hosszú időre visszatekintve is jelentős elvándorlással rendelkezett. 1871–1971 között 800 ezer főre tehető a tartomány migrációs vesztesége (Vita Italiana 1984, 225.), melyből az utolsó húsz esztendőé több mint 300 ezer fő. Ez nem is annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a talaj termékenysége századunk közepén egyedül Basilicatában volt rosszabb, és 1961-ben még a foglalkoztatottak 49,3%-a a mezőgazdaságban dolgozott. (Az iparban 26,3%, a szolgáltatásban 24,4%.)

Számottevő volt a tartományon belüli vándorlás is: főleg a rosszul megközelíthető, elzárt magashegységi térségekből a tengerpart mellékére, a kisebb településekből a városokba. Ezek a mindenütt jellemző mozgásirányok azonban az 1970-es évek közepétől részben megfordultak. A Délvidéki Fejlesztési Alap által pénzelt és egyéb, mindenekelőtt állami és közös piaci támogatással megvalósult beruházások jótékony hatást fejtettek ki a tartomány gazdasági életére. Az iparnak nyújtott segítség elsősorban az ún. "ipari központok" (Avezzano, Sulmona, Teramo) és az "iparfejlesztési területek" (Pescara-völgy) létrehozásában nyilvánult meg. Sikerült a természeti erőforrásokat jobban feltárni és hasznosítani (vízenergia, földgáz). A szolgáltató szférában épített beruházások, a közlekedési hálózat korszerűsítése, a Róma–L'Aquila autópálya megnyitása (1970) nemcsak az ország vérkeringésébe való jobb bekapcsolódást tették lehetővé, hanem szélesre tárták a tartomány kapuit a turizmus előtt is. Javult a közművekkel való ellátottság, az egészségügy, az oktatás színvonala. 1970–1980 között Abruzzo gazdasága évente 3,9%-kal növekedett, gyorsabban, mint a nemzeti átlag.

Érdemes megemlíteni, hogy az abruzzói ipart is a kis- és közepes létszámú üzemek jellemzik, amelyeknek a többsége erősen specializált és a hagyományos (lemaradó) iparágakban működik (Alba Adriatica — bőrfeldolgozás, Masciano — bútorkészítés, S. Egidio — ruhaipar, Chieti, Pescara — építőanyag-gyártás). Az ipari tevékenység lényegében az Adriai-tenger partvidékén helyezkedik el, ezenkívül két távolabbi központot említhetünk, a tartományi székhelyet és Avezzanót. Nagyobb létszámú vállalatok alig találhatók a tartományban (FIAT, Italtel).

Abruzzo mezőgazdasága is figyelemre méltó fejlődésen ment keresztül. Noha a tartomány gazdaságában betöltött szerepe csökken, még mindig a foglalkoztatottak ötödének ad munkalehetőséget. Az utóbbi esztendőben a talajjavításnak és a közlekedési feltételek jobbításának köszönhetően az agrárágazat ismét fontossá vált. Rómába, a közeli, nagy felvevőpiacra számottevő a zöldség- és a gyümölcsszállítás (burgonya, salátafélék, olajbogyó, paprika, szőlő, szilva, sárga- és őszibarack).

Basilicata tartományt vizsgálva megállapítható, hogy innen mindig jelentős volt az elvándorlás; mint azt a 2. táblázatban láthatjuk, a vándorlási veszteség sok esetben fölülmúlta a természetes szaporodás mértékét.

2. A természetes szaporodás és a vándorlási egyenleg Basilicatában (ezer fő)

Időszak	Természetes szaporodás	Vándorlási egyenleg
1871—1881	34	—21
1881—1901	81	—114
1901—1911	48	—65
1911—1921	30	—47
1921—1951	236	—79
1951—1974	194	—250
1975—1989	41	—38

Forrás: Vita Italiana 1984. No. 5—6. 117. p. és saját számítások.

A társadalmi-gazdasági élet elmaradottságát részben az ország többi területétől való elzártság okozta: az első vasútvonal csak 1880-ban épült meg Metaponto és Potenza között, de a közúthálózat gyengén fejlett voltát mutatja, hogy annak sűrűsége 1955-ben az olasz átlagnak csak a hetedét érte el.

Másrészt a tartományban található termelő-tevékenység is alacsony színvonalú volt. A mezőgazdaság, amely a vezető szerepet játszotta a régió gazdasági életében, a művelhető területnek csupán a felét hasznosította. Ennek az okát abban kereshetjük, hogy a XIX. században még erdőborította területeket kivágták. Az erdőirtás a talaj hidrogeológiai viszonyainak a módosulásához vezetett, ami a sárfolyásos, csuszamlásos folyamatok elterjedésében nyilvánult meg.

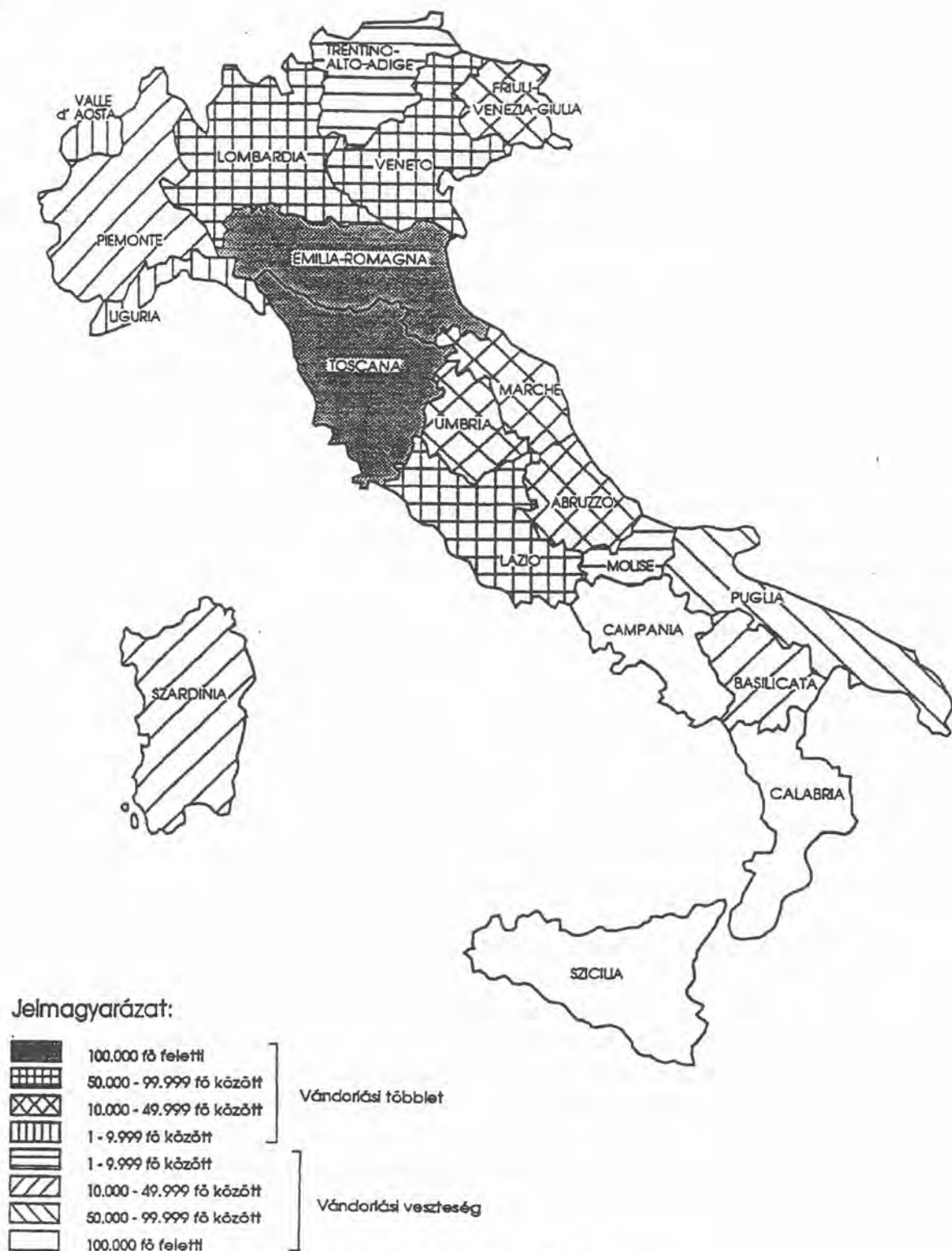
A kedvezőtlen természeti adottságok (gyenge termőképességű talaj; kevés és egyenlőtlen eloszlású csapadék, amelynek hiánya különösen a nyári időszakban olykor kritikus állapotot idézett elő) miatt a növénytermesztésben elért átlaghozamok is igen alacsonyak voltak: a búzáé 1,1 t/ha — szemben az 1,7 t/ha-os országos átlaggal. Az Appennineken az elaprózott kisbirtok, a síkságokon a latifundium volt jellemző. Az 1950-es földreformot követően — amely a birtokkoncentrációt is megváltoztatta — 530 ezer hektáron végeztek a mezőgazdasági tevékenységet eredményesebbé tevő munkálatokat. A 20 hektárnál kisebb földbirtokok a mezőgazdasági terület 42,5%-át foglalták el. A kiterjedt mocsarak lecsapolása, a talajjavítás, az öntözés eredményeképpen 1950—1975 között egyes növényekből a termés mennyisége megtízszereződött. A mezőgazdaság mindenekelőtt a Metapontuszi-síkságon fejlődött Policoro körzetében. Említésre méltó az öntözés fejlődése: az öntözött terület nagysága 55 ezer hektár. A mezőgazdaság értéktermeléséből jó 60%-kal részesedő növénytermesztés szerkezetében is történtek változások. Ezek közé sorolható, hogy néhány "hagyományos" növény, például a búza vagy a narancs termesztése visszaszorult (utóbbi más mediterrán térségek jobb versenyképessége következtében). Helyükön elsősorban gyümölcsstermesztés (eper, őszibarack, mandarin, mogoró és újdonságként kiwi) folyik.

Az ipar fejlődése csak a Délvidéki Fejlesztési Alap létrehozása után indult útjára, az 1950-es évek második felében. Az "ipari központok" (nuclei industriali) kialakulásával (Potenza és Basento-völgy) a második szektor jelentősége növekedett. Nem kis részben járult ehhez hozzá a közlekedés feltételeinek a javulása: megépült a Nápoly-Metaponto vasútvonal és a Campaniából Tarantóba vezető főút. Az ágazat izmosodását eredményezte a Pisticci és Ferrandina környékén felfedezett földgáz is. Az ipari központok időközben "iparfejlesztési területek"-ké váltak — 1971—1973-ban —, mivel hatásterületüket is kiterjesztették. A fejlesztés során Potenzában már meglévő élelmiszeripar mellett megtelepült a kohászat és a gépgyártás. A Basento-völgy viszont kifejezetten vegyipari központtá vált, kiemelkedő a helyi földgázt hasznosító műszál- és műanyaggyártás.

Noha a tartomány viszonylagos elmaradottsága alig változott, a fent említettek kétségkívül hozzájárultak ahhoz, hogy a táblázatban jelzett korábbi nagymértékű vándorlási veszteség mérséklődött: 1975—1989 között 38 ezer fő volt. Ennek a veszteségnek a fele 1975—1979 között

képződött, és azóta nagysága csökkenő tendenciát mutat, 1985—1989 között 7,5 ezer fő volt. A betelepülők közel fele a Délvidékről, főleg Pugliából, Campaniából, harmada Piemontéből és Lombardiából jött. Az innen való elvándorlásnak ugyan Lombardia a legfőbb célpontja, de — a régiókat tekintve — a Mezzogiorno részesedése nagyobb, mint az északnyugati körzeté.

Említést érdemel, hogy Basilicata az egyetlen olyan tartomány egész Olaszországban, ahonnan bármelyik másik tartományba többen vándorolnak el, mint ahányan onnan beköltöznek. (A belső vándorlásnak az egyes tartományokra vonatkozó másfél évtizedes egyenlegét a 2. ábra mutatja be.)

Forrás: Annuario Statistico Italiano kötetei alapján saját számítások.

2. ábra A belső vándorlás mérlege 1975—1989 között (fő)

Az olasz Délvidék meglehetősen nagy — közel 600 ezres — vándorlási veszteséget szenvedett el másfél évtized alatt. Ez a szám azonban a megelőző időszakhoz képest csökkenést jelez. 1951—1961, illetve 1961—1971 között kerekén 2-2 millió fő volt (*Graziani, A.* 1979, 69.). A területfejlesztési célok részbeni megvalósítása az ún. "foglalkoztatottság bővítése nélküli fejlődést" eredményezte a Mezzogiornón (*Goglio, S.* 1982, 71.). Ez azt fejezi ki, hogy a döntően állami részvétellel végzett nagyberuházások modern ipart teremtettek — főként az alapanyaggyártást (kohászat, nehézszevegipar) tekintve —, de ezek az iparágak a térség egészét nézve kevés embert foglalkoztatnak.

A délen is szép számmal meglévő kis- és középüzemek az Adria-mellékétől eltekintve (a bemutatott Abruzzo, kisebb mértékben Molise, Puglia egy része) sem az iparban, sem a szolgáltatásban nem tudtak olyan szerepet betölteni, mint Közép- és Északkelet-Olaszországban. Mind a nagyvállalatokra, mind a kis- és középüzemekre igaz a függőség, elsősorban az északi vállalatoktól.

A déli elvándorlás egyik fontos motiváló tényezője a kevés munkalehetőség. A tartományok többségében 20% körül van a munkanélküliségi ráta, de Calabriában 25%, Campaniában 23,6% (R.I.C. 1989, 95.). A másik, az elvándorlást serkentő indok az egy főre eső jövedelem: e mutató alapján valamennyi megye az olasz átlag alatt van. Viszonylag közel áll ahhoz L'Aquila és Siracusa (90%-ot meghaladó értékkel), ám 10 megye a kétharmados "vonal" alatt van. Calabria — ahonnan arányosan a legtöbb az elvándorlás — három megyéje a 95 olasz megye rangsorában a 90., a 92. és a 93. helyen található. Az utolsó két helyen szicíliai megyék, Enna és Agrigento állnak (N.E.G.G. 1988, 122.).

A Délvidék gazdaságában az első szektor szerepe egyre csökken, csak Molisében, Basilicatában és Calabriában haladja meg az összes foglalkoztatottakon belül a 20%-ot (ami a nemzeti átlag közel kétszerese). Az iparban foglalkoztatottak száma az 1970-es években bővült: a feldolgozóiparban 1971—1981 között 105 ezer fővel (14,7%-kal). Az energiaiparban 21 ezres, az építőiparban 94 ezres növekedést regisztráltak, míg a bányászatban 6 ezer fős csökkenés következett be (*Carone, G.; Cuomo, G.* 1985, 1135.). A feldolgozóiparban a létszámnövekedés döntő hányada az 51 ún. iparosodott területen koncentrálódott. A tartományokat tekintve háromban — Puglia 31%, Campania 27% és Abruzzo 17% — realizálódott a növekedés 3/4-e (*Carone, G.; Cuomo G.* 1986, 131.). Az 1980-as években különösen a visszaeső kőolaj-finomítás és nehézszevegészeti éreztette kedvezőtlen hatását; Szicíliában Gela, Ragusa és Porto Empedocle, Pugliában Brindisi körzetében. Az olasz Dél helyzetét jól érzékelteti az, hogy az ország lakosságának számából való részesedése meghaladja az egyharmad részt, de egyetlen feldolgozóipari ágazatban sem éri el ezt az arányt. Annak ellenére, hogy az utóbbi években a cipő- és ruhaipar kivételével valamennyi ágazatban növelte az országos termeléshez való hozzájárulását, a feldolgozóipar egészét nézve részesedése mindössze 15% (*Boccella, N.M.* 1985, 161.).

Következtetések

Az olasz területfejlesztési törekvések — ha nem is voltak kiugróan sikeresek, mégis — hozzájárultak az országban meglévő Észak—Dél közötti területi különbségek kismértékű csökkenéséhez. Abszolút értelemben a déli országrész jelentős mezőgazdasági, ipari és infrastrukturális fejlődése következett be. Ez tükröződik a belső vándorlás csökkenő nagyságában is.

A belső vándorlást vizsgálva megállapítható, hogy 1975—1989 között is jellemző maradt a délről északra tartó migráció, ám ezen belül lényeges változások következtek be: a legfontosabb, hogy az érett gazdaságú Északnyugat- helyett a gazdasági téren előrelépő Északkelet- és Közép-Olaszországba való költözés vált meghatározóvá. E területek erősödő gazdaságának köszönhetően a kelet—nyugat vándorlási irány megfordult.

A Mezzogiorno tartományai közül Abruzzo mind a külső, mind a belső vándorlást tekintve a közép-olasz térséghez hasonló jegyeket mutat.

Noha a tartományi szintű elemzés nem teszi lehetővé a hegyvidékről a síksági térségekbe való áttelepülés vizsgálatát — mivel azok gyakran tartományon belül zajlanak le —, azonban az nagy biztonsággal állítható, hogy ennek mértéke csökkent, sőt egyes tartományokban nem jellemző (Valle d' Aosta, Trentino-Alto-Adige) — főként ott, ahol a turizmus jelentősége az adott terület jövedelemtermelésében nagy és nem szezonális.

A szakirodalmi forrásokra támaszkodva megállapítható, hogy a faluról városba áramlás súlya a fővárostól északra jelentéktelenné vált. Erre utal, hogy a nagyobb városok népessége folyamatosan fogyatkozik. Jellemző a városkörnyékeken való lakosságkoncentráció.

IRODALOMJEGYZÉK

Annuario Statistico Italiano 1972—1992 közötti kötetei. ISTAT, Roma.

Bagnasco, A. 1977. Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano. Il Mulino, Bologna.

Barta Gy. 1989. Kisvállalkozások: az ipari fejlődés alternatívája. (Az olasz modell). Földrajzi Értesítő XXXVIII. évf. 1—2. szám 137—146. p.

Boccella, N. M. 1985. Il differenziale di sviluppo industriale Nord e Sud nel decennio 1971—1981. Napoli Rassegna Economica XLIX. 1. 127—162. p.

Carone, G. — Cuomo, G. 1985. L'industria manifatturiera meridionale tra i due ultimi censimenti, diffusione territoriale. Napoli, Rassegna Economica XLIX. 5. 1121—1144. p.

Carone, G. — Cuomo, G. 1986. La struttura produttiva delle aree industrializzate meridionale. Napoli, Rassegna Economica L. 1. 115—143. p.

Employment outlook = E.O. (1990). OECD, Paris.

Goglio, S. (szerk.) 1982. Italia: centri e periferie. Analisi regionale, prospettive e politiche d' intervento. Franco Angeli, Milano.

Graziani, A. (szerk.) 1979. L'economia italiana dal 1945 a oggi. Il Mulino, Bologna.

Hamar J. 1991. Vállalati alkalmazkodás és szervezetsváltás (olasz—magyar tapasztalatok). Külgazdaság XXXV. évf. 1. szám 38—50. p.

Harder, H. 1992. Olaszország rövid története. Maecenas Könyvkiadó, Budapest.

La Nuova Enciclopedia geografia Garzanti = N.E.G.G. (1988). Edizione per gli anni 90 Garzanti, Milano.

Le regioni in cifre = R. I. C. (1989). ISTAT, Roma.

Simonyi Á. 1989. Az olasz kisvárosi övezet megújítási modellje "Megújítási pályák és lehetőségek a településekben, térségekben". OTKA kutatási program MTA RKK, Győr.

Szakács I. 1983. Helyzetkép az olasz gazdaságról. Nemzetközi Szemle XXVII. évf. 7—8. szám 95—99. p.

Tichy, F. 1985. Italien. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, Wissenschaftliche Länderkunden Band 24.

Vita Italiana különböző kötetei, kiadja havonta az olasz Minisztertanács Elnöki Hivatala, Roma.